

УДК 378.147

Ганна Созикіна, Наталія Сасенко

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ВИКЛАДАЧА ЯК УМОВА ПРОФЕСІЙНО-ЕТИЧНОГО РОЗВИТКУ СТУДЕНТІВ ТЕХНІЧНИХ ВНЗ

У статті визначено роль викладача у реалізації гуманітарного компонента підготовки інженерів. Наголошено на відповідальності педагога за забезпечення духовно-етичного розвитку фахівця. Проаналізовано погляди на відповідальність викладача у працях зарубіжних та вітчизняних учених. Визначено складники відповідальності викладача технічного вишу як умови забезпечення професійного та особистісного розвитку студентів. Позначено шляхи та засоби впливу відповідальності викладача на моральний розвиток майбутніх фахівців.

Ключові слова: майбутній інженер, професійно-етичний розвиток, викладач, відповідальність, складники.

В статье определена роль преподавателя в реализации гуманитарного компонента подготовки инженеров. Указано на ответственность педагога за обеспечение духовно-нравственного развития специалиста. Проанализированы взгляды на ответственность преподавателя в трудах зарубежных и отечественных ученых. Выделены составляющие ответственности преподавателя технического вуза как условия обеспечения профессионального и личностного развития студентов. Обозначены пути и способы влияния ответственности преподавателя на нравственное развитие будущих специалистов.

Ключевые слова: будущий инженер, профессионально-нравственное развитие, преподаватель, ответственность, составляющие.

The teacher's role in realizing a humanitarian component of the future engineers' training is determined. Their responsibility is emphasized for ensuring students' spiritual and ethical development. View son teacher's responsibility in works of foreign and native scientists are analyzed. Such components of the technical university teacher responsibility are determined: awareness of social responsibility for students' achievement of an appropriate level of professional competence and personal development; desire to become a moral standard for students in their future professional activity; insurance of the development of students' autonomy and implementation of their creative potential; ability to use innovative technologies for students' professional and ethical training. The ways to influence students' moral development are outlined. Some psychological mechanisms to enhance students' positive motivation to self-development such as infection, imitation, persuasion are characterized.

Key words: future engineer, professional and ethical development, teacher responsibility, components.

Сучасна інженерна діяльність вимагає підготовки фахівців широкого профілю, які володіють не тільки науково-технічними та природничими, а й соціально-гуманітарними знаннями. Як зазначає К. Колін, у розвинених промислових країнах Заходу, на досвід яких у нас люблять посилалися, розуміння цінності гуманітарного компонента у підготовці інженерів уже стало фактом суспільної свідомості. Стандарти вузівської освіти цих країн передбачають, крім розвитку інтелекту та професійної компетенції, виховання у майбутніх фахівців порядності, високої моральності: працівники, у яких атрофовані моральні почуття, нікому не потрібні; лише той фахівець може ефективно керувати людьми, хто вміє розуміти внутрішній світ людей, що оточують його, керуватися чіткими моральними критеріями [6].

Важливою характеристикою навчально-виховного гуманістично спрямованого середовища вишу технічного профілю, що забезпечує реалізацію гуманітарного компонента у підготовці інженерів, є духовна атмосфера навчального закладу, яка створюється педагогами, а не просто певна кількість правил і вимог або деякі окремі заходи виховання. В. Зеньковський відзначав: «Вогонь віри запалюється тільки від вогню ж у іншій душі; і роль інтелекту, і роль освіти тут вторинна, хоча й значна».

Тому однією з принципів умов успішності формування сучасного фахівця є відповідальність педагога за забезпечення духовно-етичного виховання майбутнього інженера, готовність впливати на його особистість як транслятора культури, моралі й стимулу до самовдосконалення

Значення впливу викладача на професійний та особистісний розвиток студентів підкреслюють багато дослідників (І. Зязюн, О. Касьянова, М. Кондратьєв, Т. Мальковська, С. Максименко, В. Семиченко та інші). У етичному вихованні роль викладача дуже важлива, але для того, щоб педагог став центральною фігурою навчального процесу, вважає А. Маркова, необхідно допомогти йому укріпити власну готовність до постійного саморозвитку, здатність протидіяти штампам і стереотипам у праці, упроваджувати інновації [2], посилити його відповідальність за результати навчально-виховної роботи і професійно-особистісний розвиток майбутніх фахівців, а ці питання вимагають додаткового вивчення.

Мета статті – визначити складники відповідальності викладача технічного вишу як умови професійно-етичного розвитку студентів, та позначити шляхи її впливу на розвиток майбутніх інженерів.

Відповідальність викладача є важливим складником його особистості, дослідженню якої присвячені праці як зарубіжних, так і вітчизняних учених. К. Роджерс виділив такі психологічні характеристики сучасного педагога: емпатія як здатність співчувати, розуміти стан вихованців; конгруентність – відповідність позиції вихованців, щирість і відкритість до них; креативність – це не лише здатність до творчості, але й

швидкість реакції у нестандартних ситуаціях, здатність захоплювати, реагувати з гумором; сугестивність – вплив на емоційну сферу вихованців, створення сприятливої атмосфери, позитивного мікроклімату; толерантність – прийняття права того, хто навчається, на помилку, на власну думку, що не збігається з позицією педагога; здатність до рефлексії як самоаналізу власної поведінки, самоконтроль у процесі спілкування, допомога вихованцям у осмисленні того, що з ними відбувається [11].

Цікаво проаналізувати роль викладача з погляду так званих теорій відповідності (Т. Ньюком, Ч. Осгуд, П. Танненбаум, Л. Фестінгер, Ф. Хайдер) [1]. Згідно з цими теоріями зміна соціальної установки всякий раз відбувається у тому випадку, коли в когнітивній структурі індивіда виникає невідповідність, тобто, наприклад, стикається негативна установка на який-небудь об'єкт і позитивна установка на особу, що дає цьому об'єкту позитивну характеристику. Невідповідності можуть виникати й за різними іншими причинами. Важливо, що стимулом для зміни аттитюда є потреба індивіда у відновленні когнітивної відповідності, тобто впорядкованого, «однозначного» сприйняття зовнішнього світу. Спостереження доводять, що деякі студенти поступають в університет з негативно сформованими стереотипами відносно, наприклад, представників інших національностей. У цьому випадку ерудований, освічений, енергійний, висококультурний викладач своїми бесідами, історичними прикладами, аналізом політичних подій цілком зруйнує ці стереотипи і сформує нові соціальні установки.

До особистісної структури педагога А. Маркова відносить такі якості та властивості, які водночас вважаються компонентами відповідальності індивіда: спрямованість, мотивацію (соціальну, пізнавальну, професійну), педагогічні здібності – перцептивні та управлінські. Для прояву і саморозвитку особистості педагога необхідні певні вміння (І. Зязюн, А. Маркова та інші): займати чітку громадянську позицію, управляти своїм емоційним станом, надаючи йому конструктивного характеру; визначати особливості свого стилю і використовувати позитивні природні дані; сприймати позитивні можливості тих, хто навчається, і тим самим сприяти зміцненню і ствердженню своєї «Я»-концепції; оволодівати високими еталонами праці педагога (педагогічна майстерність); здійснювати творчий пошук, переходити від рівня майстерності до власне новаторського рівня [2; 8].

У аспекті формування професійної етики студентів важливою якістю викладача є його науковий світогляд, який виступає як система узагальнених поглядів на світ загалом, місце людини в ньому, ставлення її до навколишньої дійсності й обумовлена цією системою життєва позиція людини: ідеали, цілі, переконання і принципи пізнавальної і практичної діяльності. Світогляд значною мірою визначає принципи поведінки і діяльності викладача як соціально відповідальної особистості, формує його ідеали, моральні норми, соціальні й політичні орієнтації.

Погоджуємося з В. Радуюлом, який виділяє такі якості, що визначають зміст особистості соціально зрілого педагога: усвідомлення соціальної

відповідальності; моральна відповідальність за одержання й передачу професійних, етичних і загальнокультурних цінностей у їх єдності; потреба у виробленні особистісного ставлення до актуальних проблем свого часу; постійне прагнення до морального, духовно-культурного й соціального розвитку; вміння спілкуватися з людьми, будувати взаємини з колективом на принципах взаємної відповідальності; самостійність як важливий принцип реалізації творчого потенціалу особистості [10, с. 246].

Що стосується процесу розвитку професійної етики майбутнього фахівця, то він буде ефективним за умови співпраці з викладачем, який власне сам володіє високим рівнем сформованості професійно-етичної компетентності. Ефективність виховання фахівця забезпечується реалізацією концепції «педагогіки співробітництва», «педагогіки співтворчості», запропонованою Є. Ільїним, В. Караковським, В. Шаталовим, М. Щетинїним, що передбачає взаємну потребу й інтерес до спільної діяльності, інформаційне збагачення, посилення особистісного впливу і привабливості викладача тощо. Кваліфікований високоморальний викладач стає еталоном, ідеалом майбутнього інженера, такий викладач може передати стиль свого технічного мислення, прийоми практичних дій, методи реалізації моральних принципів.

Дослідники зазначають, що справжній педагог несе відповідальність перед студентом та його батьками, перед суспільством і своєю совістю за той рівень професійної компетентності й особистісного розвитку, якого студент досягає в тому числі й завдяки цілеспрямованому педагогічному впливу на нього з боку викладача, та виділяють такі складники впливу викладача на студентів [9, с. 51–52]. По-перше, це професійна компетентність викладача у певній сфері науково-технічних знань, його активна науково-дослідна діяльність, залучення студентів до наукових досліджень. По-друге, це сама особистість викладача, його загальна і професійна культура. По-третє, значну роль відіграють світоглядні позиції, морально-етичні принципи і переконання педагога. По-четверте, істотне значення для впливу на студентів має педагогічна майстерність і педагогічна культура викладача. По-п'яте, надзвичайно важливим складником педагогічного впливу на студентів виступає власна, особиста відповідальність викладача, яка полягає у такому системному впливі на своїх студентів, який діалектично поєднує доброзичливе і поважне ставлення до них з необхідною вимогливістю, дотриманням принципів педагогічного контролю.

У будь-якому випадку, зв'язок освітньо-виховного процесу з соціально-історичною дійсністю ефективніше забезпечується саме через особистість педагога, ніж через будь-які державно-інструктивні документи, оскільки «передбачає розвиток сутнісних властивостей людської природи – здатності впливати на духовний світ іншої людини» (В. Серіков).

Осягнення духовно-етичної культури неможливе, за С. Масловим, без душі педагога, що світиться, без його віри. «Неупереджене», а точніше байдуже ставлення до інформації, що повідомляється, шкідливо. Знання не

можна відривати від відчуттів. Знання про правила поведінки, про культуру дати вихованцеві неважко, важливо почати разом з ним його духовний шлях. Духовний контакт між учасниками освітнього процесу розкріпачує їх внутрішні сили, дає їм вихід. Бездуховний учитель, що володіє найсучаснішими методиками, не зможе розкрити духовно-етичні витoki у своїх вихованців [7, с. 47].

Справжній педагог навчає завжди – під час заняття, на перерві, у вільний час. Маємо на увазі не моралізування, а ведення молодшого покоління за собою, надання йому життєвого прикладу. Тільки вихована людина може виховувати інших. На думку О. Сльчанінова, між духовним зростанням і багатослів'ям – обернено-пропорційна залежність. Легкою і спокусливою є підміна духовного напруження надмірними теревеннями. У тому – спокуса будь-якого «вчителювання» [3, с. 116].

Без сумніву, викладачеві належить провідна роль у зміні соціальної установки і розвитку позитивної мотивації студентів до самоосвіти та культурного росту, він може привести в дію такі психологічні механізми, як зараження, наслідування, переконання [12].

Зараження як психологічний механізм є процесом передачі емоційного стану від людини або групи іншій людині або іншій групі людей. Особливе сильно емоційне зараження виявляється у людей за наявності спільності оцінок ситуації і установок, очікуванні ними якихось подій. Людина легше заражається тими емоціями, які пов'язані з потребами, що є у неї. Зараженню студентів сприяє висока енергетика поведінки викладача, який здійснює вплив на студентську аудиторію, його артистизм, створення інтриги.

Наслідування – це наслідування певного прикладу, зразка, ухвалення і відтворення зовнішніх і внутрішніх особливостей інших людей, привабливих для певного суб'єкта. Наслідування сприяє навчанню, адаптації, створює основу для групової мотивації і групової поведінки. Наслідуванню сприяють поведінка і спосіб життя інших людей, демонстрація високої майстерності тощо. Для студентів технічних ВНЗ це можуть бути зразки життя та праці видатних учених та винахідників, їх самовідданість науці, широка ерудованість, високий моральний рівень.

Переконання – це метод впливу на свідомість особистості через звернення до її власної критичної думки. Основою переконання служить роз'яснення суті явища, причинно слідчих зв'язків і стосунків, виділення соціальної і особистісної значущості розв'язання того або іншого питання.

Роль переконання особливо значна в зміні соціальних установок, що знаходить віддзеркалення в концепціях «переконливої комунікації» [1]. Переконлива дія викладача будується так, щоб спочатку «завоювати» сферу ухвалення, а потім послідовно просуватися далі, як би зломивши опір. Якщо враховувати, що емоційно-почуттєва сфера студентів, особливо перших курсів, є ще недостатньо сформованою, то умілі дії викладача з «завойовування» сфери вихованця та переконання його в іншій, відмінній

від його точки зору, можуть мати успіх.

Як свідчать спостереження, далеко не всі викладачі технічного ВНЗ використовують ресурси, що забезпечують професійно-етичну підготовку студентів. Одним з таких ресурсів, якому, на жаль, не приділяється достатньої уваги, є форма викладання навчального матеріалу, що разом зі змістом знань має велике виховне значення. Вона залежить не лише від ерудиції лектора, але і від його культури мовлення, уміння живо, яскраво і максимально ясно для аудиторії формулювати свої думки, що сприяє і кращому їх засвоєнню. Досвід вищої школи свідчить про те, що видатні педагоги мали високу лекторську майстерність, яка доходила до справжнього артистизму.

Студенти, які слухали лекції видатного історика В. Ключевського, писали: «Сходити на лекцію Ключевського означало отримати не лише велику розумову, але й художню насолоду. Ви були перед нами не лише ученим, але й художником, артистом, який талановито передавав у лекції найтонші відтінки думки, що вливають живі почуття в кожен образ. У Ваших лекціях нас вражала музика Вашої блискучої мови» [4].

Такі ж високі оцінки отримували лекції І. Сеченова, Д. Тимірязєва, Д. Менделєєва, а у наш час лекції академіків С. Капіци, О. Олександрова, М. Семенова і багатьох інших, досвід яких, на жаль, ще не отримав узагальнення і масового застосування в сучасних ВНЗ.

У структурі досліджень професійної готовності викладача до підвищення духовно-етичного рівня тих, хто навчається, спрямування їх зусиль на самоосвіту і саморозвиток більшістю вчених відзначається ряд взаємопов'язаних компонентів (А. Вартанов, Н. Ішханян, Ю. Пассов та інші). Найбільш вичерпною здається характеристика готовності викладача до забезпечення соціокультурної компетенції студентів, яку запропонував В. Калінін [5], і яку беремо за основу характеристики готовності викладача ВНЗ до забезпечення професійно-етичної підготовки студентів, і, додаючи свої висновки, визначаємо такі її показники: мотиваційна готовність як сталий педагогічний інтерес до нових технологій професійно-етичної підготовки; психофізична готовність як загальна психічна сталість, толерантність до незнання студентами соціокультурних явищ, здатність до саморегуляції; інтелектуальна готовність як загальна інтелектуальна розвиненість, багата ерудиція; комунікативна готовність як загальна комунікабельність і соціабельність; дидактична готовність як вільне володіння своїм предметом, розуміння основних принципів, закономірностей, методів та форм навчання; операційна готовність як здатність до реалізації інноваційних технологій у професійно-етичній підготовці; ціннісно-сміслова готовність передбачає певну професійну і моральну позицію викладача, яка базується на гуманістичних, творчих і духовних засадах, емоційність, артистизм, відданість справі.

З огляду на вищесказане, визначаємо такі складники відповідальності викладача технічного вишу: усвідомлення соціальної відповідальності за

досягнення студентом належного рівня професійної компетентності й особистісного розвитку; прагнення стати моральним еталоном студента у його майбутній професійній діяльності; забезпечення розвитку самостійності студента та реалізації його творчого потенціалу; здатність до використання інноваційних технологій у професійно-етичній підготовці студентів.

Духовні й моральні цінності особистості стають її внутрішнім надбанням за допомогою спеціальних педагогічних механізмів, спрямованих на перетворення знань та досвіду у внутрішню силу, які потребують постійного вдосконалення і є предметом подальших досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андреева Г. М. Современная социальная психология на Западе: (Теорет. направления) / Андреева Г. М., Богомолова Н. Н., Петровская Л. А. – М. : Изд-во МГУ, 1978. – 270 с.
2. Барбина Е. С. Формирование педагогического мастерства учителя в системе непрерывного педагогического образования / Барбина Е. С. – К. : Вища школа, 1997. – 153 с.
3. Ельчанинов А. В. Записи / Александр Викторович Ельчанинов. – М. : Сов. Россия, 1992. – 202 с.
4. Инженер XXI столетия: личность и профессионал в свете гуманизации та гуманитаризации высшей технической освіти: монографія; за ред. М. Є. Добрускіна. – Х. : «Рубікон», 1999. – 512 с.
5. Калінін В. О. Педагогічна технологія «діалог культур» як засіб формування професійної компетентності майбутнього вчителя іноземної мови: монографія / Калінін В. О. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2007. – 276 с.
6. Колин К. Информационная глобализация общества и гуманитарная революция / К. Колин // Вестник высшей школы. – 2002. – № 8. – С. 3–9.
7. Маслов С. И. Дидактические основания духовно-нравственного воспитания / С. И. Маслов // Педагогика. – 2008. – № 9. – С. 46–51.
8. Основы педагогического мастерства: учеб. пособ. для пед. спец. учеб. заведений / Зязюн И. А., Кривonos И. Ф., Тарасевич Н. Н. и др.; Под ред. И. А. Зязюна. – М.: Просвещение, 1989. – 302 с.
9. Пономарьов О. С. Відповідальність як педагогічна категорія : навч.-метод. посіб. / О. С. Пономарьов, Н. В. Середя, М. К. Чеботарьов. – Х.: Вид-во Підручник НТУ «ХП», 2013. – 172 с.
10. Радул В. В. Соціальна зрілість молодого вчителя / Радул В. В. – К. : Вища школа, 1997. – 269 с.
11. Роджерс К. Свобода учитися [Текст] / К. Роджерс, Д. Фрейберг. – М. : Смысл, 2002. – 527 с.
12. Шпалінський В. В. Мотивація в управлінській діяльності: навч. посіб. / В. В. Шпалінський, Т. В. Кожухова. – Х. : Інститут післядипломної освіти, 2002. – 130 с.